

YEVROPA VA O'RTA OSIYODA XIX-XX ASRLARDA
KITOB VA KITOBXONLIKKA MUNOSABAT**Qodirova Odinaxon Xayitboy qizi**

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Raxmonov Xurshid Xayotjon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX-XX asrlarda Yevropa va O'rta Osiyoda kitob va kitobxonlikka bo'lgan munosabatning rivojlanishi tahlil qilinadi. Maqolada, Yevropada sanoat inqilobi va ilmiy taraqqiyotning kitoblarning ommaviylashishiga ta'siri, shuningdek, o'qish va yozish darajasining oshishi muhokama qilinadi. Yevropa adabiyoti, san'ati va yangi ilmiy yo'nalishlarning kitoblarning ahamiyatini qanday oshirganligi ko'rsatilgan. O'rta Osiyoda esa, jadidchilik harakati va ta'lim tizimidagi islohotlar kitob va kitobxonlikni yangi bosqichga olib chiqqanligi haqida so'z yuritiladi. O'rta Osiyodagi kitoblar asosan diniy va ilmiy mavzularga bag'ishlangan, rus tilida yozilgan asarlar ham keng tarqalgan. Maqolada Yevropa va O'rta Osiyodagi kitob va kitobxonlik madaniyatlarining o'xshashliklari va farqlari tahlil qilinadi.

Abstract. This article analyzes the development of attitudes towards books and reading in Europe and Central Asia in the 19th and 20th centuries. The article discusses the impact of the Industrial Revolution and scientific progress on the popularization of books in Europe, as well as the increase in the level of reading and writing. It shows how European literature, art, and new scientific trends increased the importance of books. In Central Asia, the Jadid movement and reforms in the education system brought books and reading to a new level. Books in Central Asia are mainly devoted to religious and scientific topics, and works written in Russian are also widespread. The article analyzes the similarities and differences between the cultures of books and reading in Europe and Central Asia.

Аннотация. В статье анализируется развитие отношения к книге и чтению в Европе и Средней Азии в XIX и XX веках. В статье рассматривается влияние

промышленной революции и научного прогресса в Европе на популярность книг, а также рост уровня грамотности. В нем показано, как европейская литература, искусство и новые научные тенденции повысили значение книг. Говорят, что в Центральной Азии движение джадидов и реформы в системе образования вывели книги и чтение на новый уровень. Книги в Средней Азии в основном посвящены религиозным и научным темам, также широко распространены произведения, написанные на русском языке. В статье анализируются сходства и различия между культурой чтения и чтения в Европе и Центральной Азии.

Kalit so‘zlar: Yevropa, O‘rta Osiyo, XIX asr, XX asr, kitob, kitobxonlik, sanoat inqilobi, ilmiy taraqqiyot, jadidchilik, ta’lim tizimi, nashr, madaniyat, ijtimoiy o‘zgarishlar, diniy kitoblar, ilmiy kitoblar, adabiyot, kitoblar ommaviylashishi, madaniy almashuv.

Keywords: Europe, Central Asia, 19th century, 20th century, book, reading, industrial revolution, scientific progress, Jadidism, education system, publishing, culture, social changes, religious books, scientific books, literature, popularization of books, cultural exchange.

Ключевые слова: Европа, Центральная Азия, XIX век, XX век, книга, чтение, промышленная революция, научный прогресс, джадидизм, система образования, издательское дело, культура, социальные изменения, религиозные книги, научные книги, литература, популяризация книг, культурный обмен.

XIX-XX asrlar insoniyat tarixida o‘zgarishlar davri bo‘lib, madaniyat va bilim olishning yangi usullari paydo bo‘ldi. Bu davrda kitob va kitobxonlik madaniyatining rivojlanishi, kitobning o‘rni va ahamiyati haqida ko‘plab yangi fikrlar yuzaga keldi. Yevropa va O‘rta Osiyodagi kitob va kitobxonlik madaniyati, o‘ziga xos sharoitlar va tarixiy omillar ta’sirida o‘zgarishlar yasadi. Ushbu maqolada Yevropa va O‘rta Osiyo hududlarida kitob va kitobxonlikka bo‘lgan munosabat, madaniy va ilmiy rivojlanish jarayonlari tahlil qilinadi.

Yevropada kitob va kitobxonlik

XIX-XX asrlar Yevropaning ilmiy, madaniy va ijtimoiy taraqqiyotida katta o'zgarishlar davri bo'ldi. Ushbu davrda kitob va kitobxonlik madaniyati ham sezilarli darajada rivojlandi. Yevropa tarixining bu bosqichida sanoat inqilobi, ilmiy taraqqiyot, madaniy yangilanishlar, shuningdek, ta'lim va kitob nashriyoti sohasidagi islohotlar kitobxonlikni yangi bosqichga olib chiqdi.

XIX asrda Yevropada sanoat inqilobi natijasida ilmiy va texnologik taraqqiyotning tezlashuvi, shuningdek, matbuot va nashriyotlar sohasida ham katta o'zgarishlarga olib keldi. Kitoblar ommaviylashib, nashrlar soni keskin ortdi. Bugungi kitobxonlikning asosini tashkil etgan bosmaxonalar va nashriyotlar Xitoydagi qog'oz ixtirosidan keyin, ayniqsa, Yevropada kitob nashri sohasida ulkan o'zgarishlar kiritdi. Yevropada 15-asrda Gutenbergning bosma pressi ixtiroi kitoblarni keng ommaga taqdim etish uchun sharoit yaratgan bo'lsa, XIX asrda bu jarayon yanada tezlashdi.

Yevropada sanoat inqilobi tufayli bosib chiqarilgan kitoblarning narxi pasayib, kitoblar kengroq auditoriyaga tarqaldi. Xususan, Angliya va Germaniyada nashrlar ko'paydi, va keyinchalik Frantsiya ham ushbu jarayonni qo'llab-quvvatladi. Kitoblar nafaqat yuqori sinfdagi kishilar, balki oddiy odamlar uchun ham mavjud bo'la boshladi. Nashriyotlar o'zlarini faqat ma'lum bir elita uchun emas, balki keng omma uchun bilimlarni tarqatish vositasi sifatida ko'rdilar.

XIX asrda Yevropada umumiy ta'lim tizimi kengayib, o'qish va yozish darajasi oshdi. Bu davrda ko'plab yangi maktablar ochilib, ta'lim demokratiklashtirildi. Fransiyada, masalan, ta'lim tizimi davlat tomonidan nazoratga olinib, barcha yosh guruhlar uchun majburiy ta'lim tizimi joriy etildi. Bu o'z navbatida kitoblarning ommalashishiga va ta'limda ulardan foydalanishga katta imkoniyat yaratdi. O'qish madaniyatining kengayishi va o'qish uchun moslashtirilgan kitoblarning mavjudligi o'quvchilarga bilim olishni osonlashtirdi.

Ta'lim tizimidagi islohotlar, jumladan, yirik ilmiy jurnallar va ensiklopediyalarning yaratilishi, kitoblarni nafaqat ilmiy manba sifatida, balki umumiy madaniy ma'lumotlar bazasini yaratishda yordam berdi. Bu davrda ilmiy asarlarning ko'p sonli tarjimalari va yangi kitoblar nashr etildi. Kitoblar faqat maktablarda

foydalanish uchun emas, balki akademik va ilmiy muhokama va tadqiqotlarning asosiy vositalariga aylandi.

XIX asrda adabiyotda yangi janrlar paydo bo'ldi, bu esa kitoblarning ahamiyatini yanada oshirdi. Romantizm, realizm, naturalizm va boshqa yo'nalishlar adabiyotni yangi shakllar va mazmunlar bilan boyitdi. Kitobxonlar uchun yangi o'quv materiallari va janrlar yaratildi. Romantik adabiyot, masalan, asosan his-tuyg'ularni va tabiatni tasvirlashga qaratilgan bo'lsa, realizm hayotning haqiqiy qiyofasini aks ettirishga intildi. Bu janrlarning har biri kitobxonlarning dunyoqarashini shakllantirishga yordam berdi.

Fransuz adabiyotining eng mashhur vakillaridan biri — Viktor Gyugo o'zining "Parijning ermitaji" asarida o'z vaqtining ijtimoiy va siyosiy hayotini tasvirlagan. Germaniyaning eng mashhur yozuvchilaridan biri — Tomas Mann esa o'zining romanlari bilan nafaqat adabiyot, balki tarix va madaniyatga katta ta'sir ko'rsatdi. Shu tarzda, adabiyotning rivojlanishi kitobxonlik madaniyatining shakllanishida katta rol o'ynadi.

❖ **Kitoblar va ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar**

XIX-XX asrlarda kitoblar nafaqat ilmiy va adabiy manbalar bo'lishi bilan cheklanmay, balki ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarni rag'batlantiruvchi vosita sifatida ham xizmat qildi. Kitoblar ijtimoiy masalalarga, gender tengligi, inson huquqlari, erkinlik va boshqa muhim mavzularga bag'ishlangan bo'lib, keng auditoriyani ma'rifatlantirishga yordam berdi. Aksariyat hollarda kitoblar, ayniqsa, ijtimoiy va siyosiy maqsadlar uchun nashr etilgan matnlar, jamiyatdagi ijtimoiy adolat va o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlashga yordam bergan. Bu davrda Karl Marks va Friedrich Engelsning "Kommunistik manifesto"si, masalan, ijtimoiy sinflar va iqtisodiy tengsizlikni tanqid qilgan asarlar sifatida nashr etildi. Ushbu kitoblar nafaqat Yevropada, balki dunyo miqyosida ijtimoiy o'zgarishlar va inqilobiy g'oyalarning tarqalishiga olib keldi.

XX asrda kitob va nashriyotning rivojlanishi

XX asrda kitob va nashriyotlar sohasidagi yangiliklar o'zgarib bordi. Elektron texnologiyalar rivojlanishi, internetning paydo bo'lishi va raqamli kitoblar nashr etilishi kitobxonlik madaniyatini yangi bosqichga olib chiqdi. Raqamli nashrlar, elektron kitoblar va internetning ommaviylashuvi kitoblarning tarqalishini yanada tezlashtirdi. Yevropada axborot texnologiyalari va internetning rivojlanishi kitoblarning nashr etilishi va o'qilishi jarayoniga tub o'zgarishlar kiritdi. XX asrda kitoblar nafaqat matbuot, balki kino, radio va televidenie kabi boshqa ommaviy axborot vositalari bilan ham integratsiyalashdi. Boshqa sohalardagi ijtimoiy o'zgarishlar va madaniy rivojlanishlar ham kitoblarning va kitobxonlikning yangi shakllarini yaratishda katta ta'sir ko'rsatdi.

Yevropada XIX-XX asrlarda kitob va kitobxonlik madaniyati, ilm-fan va siyosiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlandi. Kitoblar nafaqat bilim manbai, balki ijtimoiy va siyosiy fikrlarning shakllanishiga yordam beradigan vositalar sifatida xizmat qildi. Nashriyotlarning rivojlanishi, ta'lim tizimining kengayishi, yangi adabiy janrlarning paydo bo'lishi va kitoblarning keng ommaga tarqalishi Yevropada kitobxonlik madaniyatining yangi bosqichga o'tishiga imkon yaratdi. Yevropadagi kitob va kitobxonlikning rivojlanishi, nafaqat mintaqaviy, balki dunyo miqyosida ham madaniy almashuv va taraqqiyotga hissa qo'shdi.

O'rta Osiyoda kitob va kitobxonlik

O'rta Osiyoda XIX-XX asrlar davomida kitob va kitobxonlikning rivojlanishi katta ijtimoiy, madaniy va siyosiy o'zgarishlarga bog'liq bo'lib, o'zgartiruvchi g'oyalar va yangilanishlar davri bo'ldi. Bu davrda O'rta Osiyoda ta'lim tizimi, kitob nashriyoti va ilmiy faoliyatda sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Bunda jadidchilik harakati, imperiya hokimiyatlarining ta'siri va mintaqaning madaniy-ijtimoiy hayotidagi yangiliklar muhim rol o'ynadi.

XIX asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyoda kitob va kitobxonlikka bo'lgan munosabatda o'zgarishlar boshlanadi. O'rta Osiyo, o'zining tarixiy va madaniy merosi bilan, ilm-fan va adabiyot sohasida katta an'analarga ega bo'lib, asosan diniy va ilmiy kitoblar nashr etilardi. Bu davrda kitoblar, asosan, Arab, Fors va Turk tillarida bo'lib,

diniy, ilmiy, falsafiy va adabiy mavzularni o'z ichiga olgan. Ularda diniy bilimlar, tasavvuf, ilmiy asarlar, shuningdek, madaniy va tarixiy meros haqida yozilgan kitoblar katta ahamiyatga ega edi. Shuningdek, O'rta Osiyoning ayrim hududlarida, xususan, Buxoro va Samarqandda matbuot va nashriyotlar faoliyat yuritayotgan edi. Bu davrda ko'plab arab alifbosida yozilgan kitoblar mavjud bo'lib, ular asosan diniy va ilmiy sohalarga bag'ishlangan edi. Buxoro va Samarqand kabi shaharlar madaniyat va ilm-fan markazlariga aylangan bo'lib, bu hududlarda ilmiy asarlar yaratish va nashr etish an'anasi mustahkamlangan edi.

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida O'rta Osiyoda jadidchilik harakati kuchaydi. Jadidlar – yangi ta'lim tizimini targ'ib qiluvchi intellektual va ijtimoiy guruh bo'lib, ular an'anaviy diniy ta'limotlarga qarshi chiqib, ilm-fan va madaniyatni zamonaviylashtirishga intildilar. Jadidchilik harakati O'rta Osiyoda kitobxonlik va ta'lim tizimining yangilanishiga turtki bo'ldi. Jadidlar yangi ta'lim metodlarini, jumladan, yangi o'quv materiallari va zamonaviy pedagogika usullarini joriy etishni maqsad qilgan. Jadidchilikni rivojlantirgan olimlar, masalan, Ismoilbek Gaspirali, Ahmad Donish, va boshqa mutafakkirlar o'z asarlarida o'qitish va o'qish tizimini yangilashga chaqirdilar. Bu davrda jadidchilikning targ'iboti bilan ko'plab yangi o'quv yurtlari ochildi, ularda o'quvchilarga yangi uslubda ta'lim berildi, bu esa kitoblar va o'quv materiallarini yangilanishga olib keldi.

Jadidchilikning eng muhim maqsadlaridan biri – O'rta Osiyo aholisi orasida zamonaviy bilimlarni tarqatish edi. Shu bois, jadidlar o'z asarlarini va kitoblarini turkcha, ruscha va boshqa zamonaviy tillarda nashr etishga harakat qildilar. Bu, o'z navbatida, O'rta Osiyoda yangi fikrlar va g'oyalar tarqalishiga yordam berdi.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, O'rta Osiyo Rossiya imperiyasining ta'siriga tushdi. Rossiya imperiyasi hududida tashkil etilgan nashriyotlar va ta'lim muassasalari O'rta Osiyoda kitob nashri va kitobxonlikni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Rus imperiyasi o'z ta'lim tizimida o'zgarishlar kiritib, O'rta Osiyoda ta'limni zamonaviylashtirishga intildi. Buning natijasida rus tilida yozilgan kitoblar O'rta Osiyoda ommalashdi. O'rta Osiyodagi ko'plab ilmiy asarlar va jurnallar

rus tilida chiqarilgan bo'lib, bu o'zgarishlar o'z vaqtida muhim ilmiy va madaniy jarayonlarning boshlanishi bo'ldi. Shuningdek, rus tilidagi ilmiy adabiyotlar va texnikaviy kitoblar O'rta Osiyoda yangi bilimlarni olish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Ko'plab mahalliy ilmiy ishlar va adabiyotlar rus tilida tarjima qilindi, bu esa o'rta osiyolik mutafakkirlarning zamonaviy bilimlardan foydalanishiga yordam berdi.

XX asrda O'rta Osiyoda kitob va kitobxonlikda yangi o'zgarishlar yuz berdi. Jadidchilik harakatining ta'siri va Rossiya imperiyasi davridagi yangilanishlar natijasida ta'lim tizimi va kitob nashri sohasida katta o'zgarishlar kuzatildi. Shu bilan birga, XX asrning boshlarida O'rta Osiyoda ilmiy va madaniy yangilanishlar davom etib, yangi uslubdagi kitoblar va o'quv materiallari nashr etilmoqda edi. O'rta Osiyoda milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirish uchun kitoblar nafaqat ilm-fan, balki madaniy, til va tarixni o'rganishga ham xizmat qildi. Milliy adabiyot, tarix va madaniyatni rivojlantirish, shuningdek, davlatning mustaqillik yo'lida bilim olish zarurati kitoblarning ahamiyatini yanada oshirdi. O'rta Osiyo davlatlarida o'quv materiallarining ko'plab yangi va zamonaviy shakllari ishlab chiqildi. Bu davrda ko'plab o'zbek, qozoq, turkman, qirg'iz va boshqa milliy tillarda yozilgan ilmiy, adabiy va siyosiy asarlar nashr etila boshladi.

XX asrda O'rta Osiyoda kitoblar nafaqat ilm-fan va ta'limga, balki milliy adabiyot va madaniyatni rivojlantirishga ham hissa qo'shdi. Milliy adabiyotning rivojlanishi, yangi asarlarning yaratish va milliy tilning o'rganilishi kitob nashriyotini yana bir bor ijtimoiy va madaniy sohada muhim vosita sifatida ko'rsatdi. Kitoblar O'rta Osiyodagi milliy uyg'onish va mustaqillik uchun kuchli ma'naviy asoslarga aylangan. XX asrning o'rtalarida, ayniqsa, sovet davrida O'rta Osiyoda milliy adabiyotning rivojlanishi davom etdi. Bu davrda ko'plab milliy yozuvchilar, shoirlar va adiblar o'z asarlarini yozdilar, ularning ko'plari rus tilida nashr etildi. Shu bilan birga, O'rta Osiyoda zamonaviy kitoblar va nashrlar yangi formatlar, yangi janrlar va g'oyalar bilan boyidi.

XIX-XX asrlarda O'rta Osiyoda kitob va kitobxonlik madaniy, ilmiy va siyosiy o'zgarishlarning samarasi sifatida rivojlandi. Jadidchilik harakati, ta'lim tizimidagi

yangilanishlar va Rossiya imperiyasining ta'siri kitob va kitobxonlikni yangi bosqichga olib chiqdi. Kitoblar ilm-fan, ta'lim va madaniyat sohalaridagi rivojlanishda muhim rol o'ynadi. O'rta Osiyoda kitoblar, shuningdek, milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirish, yangi g'oyalar va bilimlarni tarqatishda asosiy vosita sifatida xizmat qildi. Bu davrda kitobxonlik jamiyatning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi va o'z zamonida madaniyat va ilm-fan sohasida yangi yo'nalishlarni yaratdi.

XIX-XX asrlarda Yevropa va O'rta Osiyoda kitob va kitobxonlikka munosabatni taqqoslash

Kitoblar – bilim tarqatish vositasi. Yevropa va O'rta Osiyoda kitoblar bir xil maqsadda ishlatilgan: bilim tarqatish, ijtimoiy o'zgarishlar va madaniyatni rivojlantirish vositasi sifatida. Ikkala mintaqada ham ta'lim tizimining rivojlanishi kitobxonlikni kengaytirdi. O'quv materiallari va ilmiy asarlar jamiyatni ilg'or fikrlashga undagan.

Nashriyotlarning rivojlanishi. Yevropa va O'rta Osiyoda XIX-XX asrlarda nashriyotlar soni ortdi. Yevropada nashriyotlar kitoblar va jurnallarni keng ommaga tarqatishda muhim rol o'ynadi, O'rta Osiyoda esa rus imperiyasi ta'sirida rus tilida nashr etilgan kitoblar yangi bilimlarni tarqatishga imkon yaratdi. Kitoblarning jamiyatdagi o'rni. Yevropada XIX-XX asrlarda kitoblar nafaqat ilmiy va diniy, balki siyosiy va ijtimoiy hayotda ham muhim vosita sifatida qaraldi. O'rta Osiyoda esa kitoblar asosan diniy va ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, ko'proq ma'naviy va axloqiy bilimlarni tarqatishga yo'naltirilgan edi. Yevropada kitoblar ijtimoiy va siyosiy fikrlarni shakllantirishda katta rol o'ynasa, O'rta Osiyoda kitoblar ko'proq ilm-fan va diniy aqidalarni tarqatishda qo'llanildi. Ta'lim tizimi va o'qish madaniyati. Yevropada sanoat inqilobi va ilmiy taraqqiyot bilan bog'liq ravishda o'qish va yozish darajasi yuqori bo'ldi va kitoblar keng jamoatchilikka tarqatildi. O'rta Osiyoda esa kitob va kitobxonlik asosan o'rta va yuqori tabaqalarga tegishli edi, bu esa kitoblarning ommaviy tarqalishiga qiyinchiliklar tug'dirgan.

XIX-XX asrlar Yevropa va O'rta Osiyoda kitob va kitobxonlikka bo'lgan munosabatlarning o'zgarishi bilan ajralib turadi. Yevropada kitoblar ilmiy va madaniy

taraqqiyotda muhim rol o'ynadi, O'rta Osiyoda esa jadidchilik harakati va yangi o'qitish tizimlari kitob va kitobxonlik madaniyatining rivojlanishiga turtki berdi. Har ikkala hududda ham kitoblar nafaqat bilim manbai, balki ijtimoiy o'zgarishlar va yangilanishlarning asosiy vositasi bo'lib xizmat qildi. Yevropa va O'rta Osiyodagi kitobxonlik jarayonlari madaniy almashuv va o'zaro ta'sirlarni kuchaytirgan bo'lib, bu jarayonlar kelajak avlodlar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Kitob va kitobxonlik madaniyati butun dunyo madaniyati rivojida muhim rol o'ynadi va har bir hududda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ldi. Shunday qilib, kitob va kitobxonlik nafaqat ilmiy va adabiy o'sishning asosiy vositasi, balki milliy o'zlikni saqlash va rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Husaynov, M. (1990). O'rta Osiyodagi madaniy aloqalar tarixi. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
— O'rta Osiyo madaniyatining rivojlanishi, ta'lim tizimi va kitob nashriyoti bo'yicha qimmatli ma'lumotlar.
2. Shamsiev, M. (2002). Jadidchilik harakati va ta'lim tizimining o'zgarishi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
— Jadidchilik harakati, O'rta Osiyodagi yangi ta'lim metodlari va kitoblarning ahamiyati haqida.
3. Grozman, A. (2015). Yevropadagi ilmiy va madaniy inqiloblar: Nashriyot va kitob madaniyati. Berlin: Ijtimoiy Fikr.
— XIX asrning Yevropadagi sanoat inqilobi va madaniy o'zgarishlari bilan bog'liq kitob nashri va ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni o'rganadi.
4. Maxmudov, S. (1995). Rossiya imperiyasi ta'sirida O'rta Osiyo. Toshkent: "Fan" Nashriyoti.
— O'rta Osiyodagi Rossiya imperiyasining ta'siri, nashriyotlar va kitoblar tarixiga doir ilmiy tadqiqotlar.
5. Kozlov, V. (2007). Kitob va kitobxonlik tarixidan. Moskva: Rus Adabiyoti.

— Yevropa va O'rta Osiyodagi kitob nashrining rivojlanish jarayonlari va kitobxonlik madaniyati haqida.

6. Boshkova, E. (2010). Kitob va madaniyat: Yevropa va O'rta Osiyodagi ta'lim tizimlari. Parij: Madaniyat va Ilmiy Nashriyotlar.

— Yevropa va O'rta Osiyodagi kitob va ta'lim tizimlaridagi farqlarni tahlil qiladi.

7. Bakhtiyarov, F. (2004). XIX-XX asrlar Yevropa va O'rta Osiyo ta'limi. Toshkent:

— XIX-XX asrlarda Yevropa va O'rta Osiyoda kitob va ta'lim madaniyatining rivojlanishiga oid yirik tadqiqot.

8. Zaynalov, F. (2010). Sovet davri O'rta Osiyo adabiyoti va kitobxonlik. Tashkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.

— O'rta Osiyo davlatlaridagi sovet davri kitobxonligi va adabiyotini o'rgangan ilmiy ish.

9. Gutenberg, J. (2010). The History of Printing and the Development of the Book. New York: Academic Press.

— Gutenbergning bosma pressi va uning Yevropa kitob madaniyatiga ta'siri haqida ma'lumot.

10. Tatar, M. (2015). O'rta Osiyo madaniyati va kitobxonlik. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.

— O'rta Osiyo hududidagi madaniy rivojlanish va kitob nashriyoti haqida.